

Maria Dudzikowa

BLOKOWANIE MECHANIZMÓW DZIAŁAŃ POZORNYPH W SYSTEMIE EDUKACJI – WYMOGIEM JEGO REWITALIZACJI; GŁOS W DYSKUSJI

Streszczenie: Wypowiedź ta zwraca uwagę, że w reformach systemu edukacji obserwuje się zbyt wiele działań pozornych, czemu należy się przeciwstawić.

Słowa kluczowe: działania pozorne

(1) Do zabrania głosu skłonił mnie przede wszystkim referat profesora Zbigniewa Kwiecińskiego, który w zakończeniu interesującego wywodu sporządził listę „stanów i procesów wymagających działań bez zwłoki na rzecz edukacji i w edukacji” w postaci pytań rozstrzygnięcia i pytań dopełnienia (Czy...?/Czy i jak...?). Choć lista jest bogata (blisko 20 kwestii na różnym poziomie ogólności) i zróżnicowana zakresowo, spróbuję teraz zwrócić Państwa uwagę na pewną kategorię teoretyczną, która jak sądzę będzie przydatna w poszukiwaniu odpowiedzi na te i zbliżone pytania wymagające od nas analizy zjawisk i procesów wymienionych przez prof. Kwiecińskiego (a także przez pozostałych referentów i dyskutantów) oraz podjęcia niezbędnych (możliwych i koniecznych) pilnych i skutecznych rozwiązań rewitalizujących system edukacji.

Kategoria ta – to *działania pozorne* – tytułowe pojęcie publikacji zespołowej pod moją wspólną z doktorantką redakcją. Książkę tę właśnie wczoraj otrzymałam z wydawnictwa i lekturę jej pozwolę sobie Państwu polecić jako pogłębienie uproszczonego teraz z konieczności głosu. Obejmuje on oprócz pierwszej części, którą mamy już za sobą, jeszcze dwie.

Najpierw w nawiązaniu do swego tekstu otwierającego wspomnianą książkę¹ - przybliżę sygnałnie koncepcję działań pozornych Jana Lutyńskiego,

¹ M. Dudzikowa *Użyteczność pojęcia działań pozornych jako kategorii analitycznej. Egzemplifikacje z obszaru edukacji (i nie tylko)* [w:] M. Dudzikowa, K. Knasiecka-Falberska (red.), *Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji szkolnej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2013. Jest to pierwszy tom zainicjowanej i redagowanej przeze mnie wspólnie z prof. Henryką Kwiatkowską Serii *Palące Problemy Edukacji i Pedagogiki* ukazującej się pod patronatem KNP PAN. Są to książki akademickie (studia, monografie), których intencją jest dopełnianie i uaktualnianie podręczników. Wsadzamy kij w mrowisko, prowokujemy, próbujemy zaangażować czytelników w zmianę. Docieramy nie tylko do akademików, ale również do szerszej sfery publicznej. Oprócz wspomnianej książki ukazał się tom drugi pod redakcją Marii Czerepaniak-Walczak: *Fabryki dyplomów czy universitas?* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2013) oraz

bo na niej się głównie opieram. A należy zauważyć, że choć polscy autorzy (nie liczni zresztą) z kręgu tak zwanej radykalnej pedagogiki krytycznej podejmują problematykę demaskującą działania pozorne w szkolnictwie, edukacji czy oświacie, to nie znalazłam w nich bezpośrednich odwołań do koncepcji tego socjologa, którego tropem szłam już wcześniej, bo w napisanym u progu reformy ministra Handkego *Micie o szkole*².

Trzecią część i ostatnią stanowić będzie lista problemów dotyczących działań pozornych i mechanizmów w systemie edukacji, na które można poszukiwać odpowiedzi, czy to w teoriach i badaniach empirycznych, czy to we własnej praktyce i w codziennym życiu. Sądzę, że problemy te „idą w poprzek”, krzyżują się w pewnym sensie z listą przedłożoną w referacie prof. Kwiecińskiego potęgując uczucie zaniepokojenia, że brak reakcji, odroczenie czy zaniechanie "kwestii naprawczych systemu edukacji" wyrządzi szkody daleko idące w skutkach, niekiedy być może nieodwracalne dla wzrastającego dziś pokolenia młodych Polaków, o których mowa w Raporcie *Polska 2050*³.

(2) Przejdźmy zatem do przybliżania koncepcji działań pozornych Jana Lutyńskiego poprzedzając rzecz przypomnieniem ze słownika synonimów następujących bliskoznacznych zwrotów:

*pozorny, złudny, iluzyjny, iluzoryczny, fasadowy, fikcyjny, fałszywy, mistyfikacyjny, pretekstowy, mistyfikatorski, nieprawdziwy, nieautentyczny, nie-realny, odrealniony, nierzeczywisty, wirtualny, rzekomy, urojony, symulowany, sfingowany, imitowany, naciągany, wydumany, posp lipny, na niby*⁴.

Jan Lutyński do szeroko rozumianych działań pozornych włącza bardzo różne czynności:

Należą do nich, między innymi: przynajmniej niektóre działania naśladowcze, wszystkie działania wykonywane „na pokaz”, działania ceremonialne przynajmniej ze względu na swój bezpośredni sens, czynności służące za pretekst dla działań innych, niektóre działania asekuracyjne i prowokacyjne, a nawet działania po prostu nieudolne, jeśli zewnętrzny ich wygląd lub wygląd ich rezultatu nie odbiega od przyjętego wzoru. Zaliczyć trzeba do tych działań również wszelkie czynności, które bezpośrednio lub ze względu na wynik nie spełniają swoich założonych funkcji, przy czym dzieje się tak zgodnie z zamierze-

tom trzeci pod redakcją Zenona Gajdzicy: *Człowiek z niepełnosprawnością rezerwacie przestrzeni publicznej* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2013). W druku znajduje się tom czwarty pod redakcją Jerzego Nikitorowicza, w przygotowaniu kolejne tomy.

² M. Dudzikowa, *Mit o szkole jako miejscu „wszechstronnego rozwoju” ucznia. Eseje etnopedagogiczne*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2001 (wyd. I), 2004 (wyd. II).

³ *Raport Polska 2050*, Polska Akademia Nauk, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, zespół autorsko-redakcyjny M. Kleiber, J. Kleer, A.P. Wierzbicki, G. Galwas, L. Kuźnicki, Z. Sadowski, Z. Strzelecki, Warszawa 2011.

⁴ J. Broniarek, *Gdy ci słowa zabraknie...*, *Słownik synonimów*, Wyd. II rozszerzone, Haroldson Press, Brwinów 2010, s. 631.

niami wykonawców czy zleceniodawców, a wbrew interesom i bez wiedzy tych, dla których są wykonywane⁵

Według profesora działania pozorne mają sześć podstawowych cech:

1. oficjalnie uznaje się je za istotne dla realizacji jakiegoś ważnego społecznie celu;
2. celu tego faktycznie nie realizują;
3. o ich nieprzydatności powszechnie wiadomo w danej zbiorowości;
4. jest to wiedza prywatna, oficjalnie nieuzewnętrzniona;
5. ich rzeczywista funkcja polega na samym ich istnieniu;
6. zawierają zawsze jakiś element fikcji, odnoszący się do ich przebiegu czy celu⁶.

Lutyński wyróżnił ponadto cztery mechanizmy, które sprzyjają powstawaniu działań pozornych w systemie centralnie sterowanym. Są to:

- 1) *mechanizm organizacyjno-decyzyjny* tkwiący w strukturze organizacyjnej, instytucjonalnej i jednocześnie w systemie podejmowania decyzji;
- 2) *mechanizm aksjologiczny*, czyli dotyczący sfery wartości, odwołujący się do wartości, które są uznawane, ale z różnych względów niezrealizowane (na przykład pochodzą zazwyczaj z innych systemów społecznych lub z wcześniejszych okresów historycznych, i przyjmowane są przez aklamację i zaplanowane/sterowane wystąpienia);
- 3) *mechanizm obowiązkowego wykonawstwa nieżyciowych przepisów*, który uruchamiany jest przez wzrost rozporządzeń i przepisów związany z rozbudową i biurokratyzacją różnych pionów aparatu i wszelkich czynności władz;
- 4) *mechanizm rekompensacyjny*, wywołujący organizowane przez władze działania pozorne, skierowane jakoby na rozwiązanie nabrzmiałego problemu społecznego⁷.

Chociaż jest wiele negatywnych skutków działań pozornych, wyróżnić należy, jak dowodzi Lutyński, przede wszystkim „osłabienie morale obywatelskiego i pracowniczego ich wykonawców, obserwatorów, a nawet zleceniodawców”⁸, co pociąga za sobą wiele innych niekorzystnych następstw. Można zaś uznać, że osłabienie tego „morale” prowadzi dziś do erozji kapitału społecznego i/lub powstawania jego niekorzystnych odmian⁹.

⁵ J. Lutyński, *Działania pozorne* [w:] tenże, *Nauka i polskie problemy. Komentarz socjologa*, PIW, Warszawa 1990., s. 105.

⁶ J. Lutyński, *Działania pozorne*, s. 106.

⁷ Tamże, s. 109-115.

⁸ J. Lutyński, *Działania pozorne*, s. 117.

⁹Por.: M. Dudzikowa, *Erozja kapitału społecznego w szkole w atmosferze nieufności* [w:] *Kapitał społeczny w szkołach różnego szczebla. Diagnoza i uwarunkowania*, M. Dudzikowa, S. Jaskulska, R. Wawrzyniak-Beszterda, E. Bochno, I. Bochno, K. Knasiecka-

Wymienione cztery mechanizmy można bez trudu zidentyfikować w świecie zinstytucjonalizowanej edukacji podporządkowanej administracji oświatowej różnego szczebla, czym zajmujemy się w naszej książce. W nawiązaniu do koncepcji Lutyńskiego i niektórych myśli Jadwigi Staniszkis¹⁰, a także innych lektur¹¹ stawiam (hipo)tezę, że *działania pozorne w systemie oświaty generując rozbieżność celów i funkcji założonych z realizowanym oraz z intencjami i działaniami potencjalnych aktorów i ich gremiów (czy to w płaszczyźnie makro, czy w mikro), stają się jednym ze źródeł braku postępu w reformowaniu szkolnictwa i zarazem źródłem atrofii zaangażowania rozmaitych podmiotów w jego zmianę*. W praktyce owe cztery mechanizmy często występują równolegle, współwystępują, jako że jeden uruchamia następny, a ten kolejny, na zasadzie domina; bywa i tak, że jeden z nich jest nadrzędny, pojawiają się też ich rozmaite postacie uwarunkowane okolicznościami. Norma ta wyłania się *implicit*e z przykładów omawianych przez Lutyńskiego, a także innych autorów¹².

Choć wraz ze zmianą ustroju odeszliśmy formalnie od scentralizowanej administracji oświatowej na rzecz samorządów, to w działaniach jednostek i ich gremiów pozór w rozmaitych zachowaniach jest nadal praktykowany. Z perspektywy mego oglądu polskiej sceny edukacyjnej twierdzą, że nadrzędnym mechanizmem uruchamiającym działania pozorne jest tu mechanizm *organizacyjno – decyzyjny*, związany ściśle (są na jego „usługach”) z *aksjologicznym i rzekomo pragmatycznym*, a w następstwie z mechanizmem *obowiązkowego wykonawstwa niezyciowych rozporządzeń*. Porządek ten nie ma charakteru liniowego, ale nakładających się spirali. Dzieje się tak, ponieważ w hierarchii organizacyjnej i systemie podejmowania decyzji działania pozorne występują

Falberska, M. Marciniak, Impuls, Kraków 2011 oraz *Szkoła jako przestrzeń, w której i poprzez którą tworzony jest kapitał społeczny? Suplement do „Erozi kapitału...”* [w:] tamże.

¹⁰ J. Staniszkis, *Władza globalizacji*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2003; J. Staniszkis, *Ontologia socjalizmu*, Wydawnictwo Dante, Kraków-Nowy Sącz 2006.

¹¹ Np. A. Zybertowicz, *Demokracja jako fasada i przypadek III RP* [w:] A. Kojder, K.Z. Sowa, red., *Los i wybór. Dziedzictwo i perspektywy społeczeństwa polskiego. Pamiętnik VI Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, Rzeszów-Tyczyn, 20-23 września 2000, Rzeszów 2003; *Instytucje: konflikty i dysfunkcje*, red. M. Jarosz, Oficyna Naukowa ISP PAN, Warszawa 2012, P. Bourdieu, *Dwa oblicza państwa, „Le Monde diplomatique”*, luty 2012.

¹² Por. J. Lutyński, *System dogmatycznego autorytaryzmu i jego tendencje rozwojowe (ze szczególnym uwzględnieniem roli działań pozornych i ukrytych)* [w:] tenże, *Nauka i polskie problemy. Komentarz socjologa*, PIW, Warszawa 1990; W. Narojek, *Jednostka wobec systemu. Antropologia trwania i zmiany*, IFiS PAN, Warszawa 1996; K. Gadowska, *Działania pozorne. Problem upolitycznienia procesu obsady wyższych stanowisk w służbie cywilnej w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” 2009, nr 1; D. Trawkowska, *Działania pozorne w pomocy społecznej – przejawy – mechanizmy – skutki*, „Przegląd Socjologiczny”, 2009 nr 1; M. Kwiatkowski, *Działania pozorne w systemie postmonocentrycznym* [w:] *Normatywność współczesnej Polski*, red. J. Kwaśniewski, IPSIR UW, Warszawa 2005; tenże, *Nieprzejrzystość. Bariery merytokracji kadrowej w sektorze publicznym*, Oficyna Wydawnicza UZ, Zielona Góra 2011.

w rozmaitych wariantach czy mutacjach w zależności od specyfiki szczebla (np. czy to ministerstwo, czy to szkolna klasa).

(3) Brak czasu nie zezwala teraz na ilustracje – poświęcona jest im cała wspomniana na wstępie książka *Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji*, bowiem przyjmujemy w niej perspektywę krytyczną a więc strategię dyskursywną, które polegają na odsłanianiu czy demaskowaniu pozoru¹³. Szukamy w niej zatem odpowiedzi na pytania o to: jakie przykłady z systemu edukacyjnego w naszym kraju wskazują dziś na określone mechanizmy wywołujące działania pozorne i jakie są/mogą być ich skutki? W jakich warunkach i dlaczego

dochodzi do działań pozornych? Kto jest ich aktorem? Kto jest sprawcą i/lub ofiarą? Gdzie tkwią i w czym się przejawiają bariery utrudniające zwalczanie działań pozornych? Czy i jak można je likwidować¹⁴?

Jak zauważa jeden z demaskatorów pozorów w życiu codziennym Polaków: „gdzieś na krzywej pozorów znajduje się *punkt przegięcia* - jakby to określił matematyk – w którym pozory zauważalne lecz łatwe do zbagatelizowania przechodzą w pozory, które równie trudno zbagatelizować, co i zdemaskować”¹⁵. Wydaje się, że jeśli chodzi o reformowanie edukacji w ostatnim dwudziestolecu, to znajdujemy się właśnie w owym niebezpiecznym „*punkcie przegięcia*”, i jeśli nie zabierzemy się za rozpoznanie i blokowanie mechanizmów działań pozornych, to będziemy bezradni w odpowiedzi na większość, a może i wszystkie, pytania, którymi zakończył prof. Kwieciński swój referat. Jego pytania, a także wystąpienia pozostałych referentów i dyskutantów zawierają bowiem *explicite* lub *implicite* niepozostawiającą złudzeń diagnozę: krótkowzroczność i brak kompetencji decydentów oświatowych przeceniających samych siebie i partie polityczne, z których się wywodzą, bądź to odrzucających propozycje akademickich ośrodków, bądź to wykazujących wobec nich łaskawą obojętność. Blokujących oddolne zaangażowanie (o różnej dynamice, od ciągle jeszcze anemicznego do szybko już i z dużą siłą rozwijającego się) i rzeczywistą partycypację samorządów, rodziców, nauczycieli a także samych uczniów w inicjowaniu proro-

¹³ Sł. Szymański, *Dialektyka pozorów*, dz. cyt.; patrz na przykład prace: M. Czerepaniak-Walczak, D. Klus-Stańskiej, Z. Kwiecińskiego, T. Pilcha, E. Potulickiej, J. Rutkowiak, M.J. Szymańskiego, B. Śliwerskiego.

¹⁴ W tomie znajduje się m.in. transkrypcja dyskusji panelowej z udziałem praktyków i nauczycieli akademickich na temat *Pozór w edukacji – diagnoza, próby rozwiązań*, która odbyła się na VII Ogólnopolskim Zjeździe Pedagogicznym (Toruń 2010).

¹⁵ M. Skrzypek, *Mentalność pozorów, jej anatomia i system immunologiczny*, „Kultura Enter. Miesięcznik Wymiany Idei”, styczeń 2009. [pobrano ze strony: <http://kulturaenter.pl/> dostęp: 27.01.2012]; patrz także: M. Dudzikowa, *O wciskaniu kitu i rozplenianiu się banału w pedagogicznym dyskursie* [w:] A. Bogaj, H. Kwiatkowska, red., *Życie i dzieło z ideą wielostronności w tle*, Warszawa: IBE, Wydział Pedagogiki UW 2009; T. Szkudlarek, *Pozór i zmiana: o epistemologicznych unikach pedagogiki – dekadę i trochę później*, „Ars Edukandi”, 2004.

zwojowych zmian w środowiskach i wciągających te *de nomine* podmioty w uprzedmiotowiającą grę pozorów, o której mechanizmach nadmieniałam.

Apeluję zatem, abyśmy w imię rewitalizacji systemu edukacji przerwali błędne koło „dobrych intencji” (którymi jak mówi mądrość ludowa „jest piekło wybrukowane”, a które Raymond Boudon czyni tematem znanej książki *Efekt odwrócenia. Niezamierzone skutki działań społecznych*¹⁶) decydentów oświatowych różnego szczebla.

Być może naszym jednym z podstawowych kroków będzie odpowiedź słowem i czynem na przykładowe pytania, które ujęłam w cztery zakresy:

- 1) W odniesieniu do jakich innych pojęć można/należy rozpatrywać kategorię działań pozornych? W jakich teoriach lub kontekstach (u)sytuować można pojęcie działań pozornych? Kto/co może/powinien być obiektem badań, aby móc działania pozorne (z)identyfikować? Za pomocą jakich wskaźników, w jaki sposób mierzonych? Jakimi technikami?
- 2) Czy i które praktyki związane z szeroko pojętą edukacją i w jakim stopniu mają dziś znamiona działań pozornych? Jaka jest skala i dominujące formy działań pozornych, na poziomie makro- i mikrojawisk? Jakie są przyczyny i następstwa? Jakie uwarunkowania instytucjonalne/świadomościowe/kulturowe współwystępują?
- 3) Które z opisywanych przez Jana Lutyńskiego przejawów i mechanizmów działań pozornych, dotyczących minionego ustroju uległy w sferze edukacji osłabieniu, a które przetrwały mimo zmiany systemowej? Czy można dostrzec, a jeśli tak, to w których obszarach związanych z edukacją jako systemem i procesem, występowanie nowych przykładów działań pozornych i jaki jest mechanizm ich powstawania? W jakich sytuacjach można stwierdzić przemienność sprawców i ofiar?
- 4) Jakie społeczne skutki bezpośrednie (zwłaszcza ekonomiczne, organizacyjne) oraz pośrednie (zwłaszcza w sferze postaw, pociągające dalsze następstwa negatywne) można odnotować? Gdzie tkwią i w czym się przejawiają bariery utrudniające zwalczanie działań pozornych? Czy i w jakich warunkach jest ono możliwe? Czy, jak, kto i kiedy może się im przeciwstawiać, a nawet antycypować w niektórych sytuacjach, aby w ogóle nie doszło do działań pozornych?

Pytania pozostawiam otwarte, otwarta jest też kwestia jak dalece jesteśmy z *determinowani* i jak *silni* by zmobilizować się *na rzecz* edukacji i *przeciw* działaniom pozornym.

Przesłaniem mogą być dla nas słowa pisarza, dysydenta i polityka Václava Havla z głośnego tomu eseistyki demaskującej totalitarny i posttotalitarny „świat pozorów” (okr. Havla) nie tylko w swoim kraju: „dopóki pozory nie są

¹⁶ R. Boudon, *Efekt odwrócenia. Niezamierzone skutki działań społecznych*, przeł. A. Karpowicz, Oficyna Naukowa, Warszawa: 2008

konfrontowane z rzeczywistością, nie wyglądają na pozory”¹⁷. W tym najbardziej znanym eseju *Síla bezsilnych* napisanym w 1978 roku Havel między innymi tłumaczy, że system posttotalitarny postępował w sposób sobie właściwy: bronił integralności świata pozorów, by bronić samego siebie. Powłoka życia w kłamstwie utkana jest ze szczególnego materiału: dopóki szczelnie okrywa całe społeczeństwo, wydaje się z kamienia. Jednakże z chwilą, gdy ktoś ją w jednym miejscu przedziurawi, gdy jeden człowiek zawoła „Król jest nagi!”, gdy jeden gracz naruszy reguły gry i tym samym zdemaskuje ją jako grę, wszystko ukazuje się nagle w innym świetle, a cała powłoka wydaje się z papieru i robi wrażenie, że zaraz zacznie niepowstrzymanie drzeć się i rozpadać¹⁸.

Blocking Mechanisms of Apparent Actions in Education System

Abstract: This statement stresses that too many apparent actions can be observed in reforms of education system; we should counteract them.

Keywords: apparent actions

Prof. dr hab. Maria Dudzikowa
Uniwersytet Adama Mickiewicza
Komitet Nauk Pedagogicznych PAN

¹⁷ V. Havel, *Síla bezsilnych*, przeł. A. Holland [w:] tenże, *Síla bezsilnych i inne eseje*, wybór tekstów dokonał A.S. Jagodziński, Wydawca Agora S.A., Warszawa 2011, s. 104.

¹⁸ Tamże, s. 106